

[https://doi.org/10.53360/3080-3861-2025-3\(3\)-13](https://doi.org/10.53360/3080-3861-2025-3(3)-13)
FTAMP: 17.01.11

А.О. Токсамбаева, Д.Д. Турсынова*

Шәкәрім университеті,

071412, Қазақстан Республикасы, Семей қ., Глинка к-сі, 20 А

*ORCID: 0009-0009-4012-7683

*e-mail: dtursynova91@gmail.com

ҚАЗАҚ ПОЭЗИЯСЫНДАҒЫ ҰЛТТЫҚ РУХ: ТЫНЫШТЫҚБЕК ӘБДІКӘКІМҰЛЫ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫНДАҒЫ СИМВОЛИЗМ

Аңдатпа. Мақалада қазіргі қазақ поэзиясының көрнекті өкілі Тыныштықбек Әбдікәкімұлы шығармашылығы негізінде ұлттық рух ұғымы мен оның бүгінгі қоғамдағы көрінісі жан-жақты талданады. Ақын поэзиясы – терең философиялық мәнге ие, ұлттық сана мен тарихи жадыны сақтауға бағытталған көркемдік феномен ретінде қарастырылады. Зерттеу нысаны ретінде алынған өлеңде ақын ұлттың рухани болмысына төнген қауіпті, тарихи тамырдан ажырауды, құндылықтық жүйенің әлсіреуін, дәстүр мен ділдің көмескіленуін бейнелі тілмен жеткізеді. Ақын сөз арқылы ұлттың рухани әлеміндегі дағдарысты, адам мен қоғам, өркениет пен табиғат арасындағы ішкі қайшылық сияқты мәселелерді қозғайды. Мақалада ақынның поэтикалық кеңістікте сөзді символдық мағынада қолдану тәсілдері мен символдарға жүктелген семантикалық жүктемелер талданады. Әсіресе, ұлттық кодты жаңғыртуда, дәстүрлі дүниетанымды жеткізуде қолданылған образдар жүйесі мен мифопоэтикалық құрылымдар сараланып, олардың көркемдік қызметі айқындалады. Зерттеу барысында ақын шығармашылығының бүгінгі қоғамдағы рухани құндылықтарға ықпалы, оның оқырман санасында ұлттық сана мен ішкі тазалықты қалыптастырудағы рөлі, жастардың дүниетанымына әсері зерделенеді. Зерттеу нәтижесінде Тыныштықбек Әбдікәкімұлы поэзиясының тек эстетикалық құндылық қана емес, сонымен бірге ұлттық мұраны сақтау мен жаңғыртудың рухани тетігі ретінде де ерекше мәнге ие екендігі дәлелденеді. Ақын шығармаларындағы ұлттық рух – өткен мен бүгіннің арасындағы үзілмес алтын көпір, ал оның поэтикалық үні – қазіргі қоғамдағы рухани ізденістер мен құндылықтық бағдардың көрсеткіші ретінде бағаланады.

Тірек сөздер: Тыныштықбек Әбдікәкімұлы, ұлттық рух, құндылық, қазақ поэзиясы, рухани дағдарыс, символизм, жаһандану.

Кіріспе

Қазіргі жаһандану дәуірінде дәстүрлі құндылықтар жүйесі күрделі өзгерістерге ұшырап, заман талабына сай жаңа бағыттар мен үдерістер қалыптасуда. Ақпараттық технологиялардың қарқынды дамуы, цифрландыру үдерісі мен әлеуметтік желілердің кең таралуы адам өмірін жеңілдетіп, коммуникациялық мүмкіндіктерді арттырғанымен, адамзаттың рухани болмысына, ішкі жан дүниесіне және дүниетанымына өз әсерін тигізуде. Жаһандық ықпал күшейген сайын әр ұлттың өз болмысын жоғалтпай, тарихи-мәдени тамырын сақтап қалуы аса маңызды мәселе. Ұлт ретінде ілгері дамудың басты алғышарты – рухани тұтастық пен мәдени өзіндік ерекшелікті сақтау. Осы тұрғыдан алғанда, қазіргі әдебиет пен мәдениетке артылар жүк ауыр. Олар ұлттық сананы нығайтып, жас ұрпақтың бойына рухани мұра мен тарихи жадыны сіңіруге бағытталуы тиіс. Ұлттық тәрбиеге, дәстүр мен әдебиетке негізделген дүниетаным – келешек қоғамның рухани іргетасын қалайтын басты күш.

Халқымыздың ұлттық болмысын терең танудың бірден-бір жолы – төл әдебиетіміз. Әдебиет – ұлттың рухани айнасы, өткен мен бүгіннің арасын жалғайтын алтын көпір. Сан ғасырлық тарихы бар қазақ әдебиеті ежелгі дәуір әдебиетінен бастау алып, жыраулық дәстүрмен жалғасып, Абай Құнанбайұлы қалыптастырған мектеппен толығып, бүгінгі күнгі ақын-жазушылардың шығармашылығымен жалғасын табуда. 1980-1990 жылдары қазақ поэзиясына жаңа леп алып келген жас ақындар, қазіргі аға буын өкілдері Ұ. Есдәулетов, Е.Раушанов, Т. Әбдікәкімов, Н. Мәукенұлы, М. Ақдәулетов еді [1]. Олар қазақ жырына жаңа тыныс беріп, дәстүр мен жаңашылдықтың үйлесімін қалыптастыра білді. Ұлттық рух, тіл мен діл мәселесі жаңа заман қаламгерлерінің шығармашылығына арқау болып, жаңа поэтикалық биікке көтерілді. Солардың ішінде болмыс-бітімімен, терең философиялық ой-

толғамдарымен дараланған ақын – Тыныштықбек Әбдікәкімұлы. Оның поэзиясынан ұлттық дүниетаным, рухани ізденіс пен адамзаттық құндылықтар үндестігін анық байқауға болады.

Ұлттық рух – халықтың өзін-өзі тануымен айқындалатын, өскелең арман-мұраттарымен сипатталатын, елдік тұтастық идеясымен негізделетін өміршеңдік күш-қуаты. Ұлттық рухтың көрініс беруі ұлт өкілдерінің көркем шығармашылығынан, халық даналығынан, ғасырлар бойы сабақтастығын үзбеген рухани мұраларынан айқын аңғарылады [2]. Ол – жаһандық рух пен жеке адамның рухани болмысының арасындағы дәнекер күш. Ұлттық рухтың арқасында ұлт өкілдері әлемдегі өз орнын айқындап, төл мәдениеті мен рухани құндылықтары арқылы жалпыадамзаттық өркениетке үлес қосады.

Бұл жөнінде А. Байтұрсынұлы: «Елде жоқ рух ақын сөзінде де болмайды. Елде бар рухты ақын ықтимал дәріптеп, күшейтіп, көпіртіп, көркейтіп айтуы, бірақ жұртта жоқ рухты ақын өзінен шығарып айта алмайды. Ақын сөзіне жұрт рухының сәулесі түспей тұрмайды» [3], – деп атап көрсетеді. Яғни, ұлттық рух – халықтың ішкі болмысынан, мәдени құндылықтарынан туындайтын табиғи көрініс. Ақын-жазушы сол рухты өз шығармасында бейнелеп, жеткізіп дәріптеуші.

Ұлттық рух мәселесі әдебиеттануда әр қырынан қарастырылып келеді. Ө.Әбдиманұлының «Қазақ әдебиетіндегі ұлттық рух» атты монографиясында XIX-XX ғасырлардағы қазақ әдебиетіндегі ұлттық рухтың көркем бейнеленуі мен дәстүрлі жалғастығы кеңінен сараланған [4]. Ғалымның пайымдауынша, ұлттық рух идеялық мазмұнмен шектелмей, көркемдік поэтика, жанрлық дәстүрлер мен бейнелеу тәсілдерінің ішкі өзегіне айналып, әдеби дамудың бағыт-бағдарын айқындайды. Осы тұрғыдан алғанда ұлттық рух – әдеби үдерістің ішкі қозғаушы күші. Ұлттық рух – тек ұғымдық категория емес, ол халықтың тарихи тәжірибесін, дүниетанымын, мәдени жадын, көркемдік дәстүрін біріктіретін тұтас құбылыс. Қазақ әдебиетінде ұлттық рухтың бейнеленуі халықтың болмысы мен тағдырын көркемдік формада айшықтап қана қоймай, оның мәңгілік құндылықтарын келесі буынға жеткізетін рухани дінгек қызметін атқарады. Бұл ұғым қазіргі әдебиетті талдауда ғана емес, Тыныштықбек Әбдікәкімұлы поэзиясын зерделеуде де маңызды. Ақын шығармаларында ұлттық рух, тарихи жады және рухани күйзеліс мәселелері символикалық образдар жүйесі арқылы бейнеленеді. Сондықтан Тыныштықбек поэзиясын зерттеуде символизм әдісінің мәні ерекше.

Әдеби бағыт ретінде символизм XIX ғасырда қалыптасып, өнердегі (әдебиет, музыка, кескіндеме) ірі ағымдардың біріне айналды. Символизмнің басты ерекшелігі – экспериментке бейімділік, жаңалыққа ұмтылу, символиканы, астарлы мағыналарды, ишараларды, тылсым мен құпиялы бейнелерді кеңінен қолдану [5]. Символистік поэзияның негізгі мақсаты – идеяны сезім арқылы қабылдауға лайықталған формаға көшіру. Дегенмен бұл форма дербес мәнге ие болмай, әрқашан идеяны жеткізудің құралы қызметін атқарады.

Қазақ әдебиеттану ғылымында көркем символдарды зерттеу Ахмет Байтұрсынұлының «Әдебиет танытқыш» еңбегінен бастау алады. Ғалым терминологиясында символ «бернелеу» ұғымымен түсіндірілген. «Қазақтың бернемен сөйледі деуінің өзі, пердемен жасырып сөйледі немесе бернемен суреттеп сөйледі дегеннен шыққан боларға керек. Бұл екеуінің соңғысынан да алдыңғысы болуы ықтимал, өйткені бернемен сөйледі деп қазақтар сөздің өз мағынасын жасырып, өзге мағынамен сөйлегенді айтады. Бернелеу – сол мағынасы жасырын сөздің өзі» [6]. Ал З. Қабдолов символды «астарлау» деп беріп: «Бір нәрсені не құбылысты тура суреттемей, бұларға ұқсас басқа бір нәрсеге теліп, жасыра жарыстырып, бүкпелей бейнелеу, ойды да ашық айтпай, тартымды тұспалмен түсіну» – дейді [7].

Әдебиеттануда символ ұғымына түрлі анықтамалар берілген. Америкалық зерттеуші Грег Джонсон әдеби символды «алғашқы көріністен әлдеқайда терең мағынаға ие құбылыс» деп сипаттайды. Оның пікірінше, символ – белгілі бір нысан, адам, жағдай немесе әрекеттің тікелей бейнесі бола отырып, басқа да астарлы мағыналарды меңзейді [8]. Жалпы алғанда, символ әдебиетте өзінің тура мағынасынан әлдеқайда кең құбылысты білдіреді.

Қазіргі әдеби кеңістікте символизм – терең мазмұн мен рухани мәнді жеткізудің көркемдік құралы ретінде танылады.

Әдебиет тарихында символизмнің бастауын Шарль Бодлердің әйгілі «Сұрқия гүл» (*Les Fleurs du mal*) өлеңдер жинағынан көруге болады [9]. Бұл туынды тек француз әдебиетіне ғана емес, әлемдік поэзияның дамуына зор ықпал етті. Бодлер өз дәуірінің әлеуметтік және рухани қайшылықтарын символдық астарлар мен эстетикалық бейнелер арқылы жеткізіп, жаңа көркемдік бағдар қалыптастырды. Оның поэзиясында әдеттегі құбылыстар тылсым дүниемен астасып, символикалық мәнге ие болды. Мәселен, гүл образы қарапайым табиғи сұлулықты емес, адам жанының қасіреті мен азабын, өмір мен өлімнің мәңгілік қайшылығын бейнеледі.

Осыған ұқсас құбылысты Тыныштықбек Әбдікәкімұлының шығармашылығынан да байқауға болады. Ақынның «Қайран» өлеңі ұлттық рухтың әлсіреуі, тарихи жадының көмескіленуі мен рухани дағдарыс сынды өзекті мәселелерді символикалық бейнелер арқылы ашады. Бейнелер сырттай қарағанда қарапайым көрінгенімен, олардың астарында терең философиялық ой жатыр. Демек, Тыныштықбек поэзиясында символизм тек эстетикалық құрал ғана емес, ұлттық сананы жаңғыртуға қызмет ететін маңызды көркемдік әдіске айналады.

Материал мен әдістер

Зерттеу нысаны ретінде Тыныштықбек Әбдікәкімұлының «Қайран» өлеңі алынды. Өлеңде қазақ халқының ұлттық рухы, рухани болмысы, тарихи жад және қазіргі қоғамдағы өзгерістер көркем түрде бейнеленген. Зерттеу барысында герменевтикалық, салыстырмалы және тарихи-мәдени талдау әдістері қолданылды. Герменевтикалық әдіс өлеңнің мәтінін тереңірек түсінуге мүмкіндік беріп, ақын өлеңіндегі астарлы ойды айқындауға бағытталды. Салыстырмалы талдау әдісі арқылы Тыныштықбек Әбдікәкімұлының поэзиясы қазіргі қоғаммен салыстырып, ұлттық болмыстың қазіргі кезеңдегі өзгерістері қарастырылды. Ақынның ұлттық болмысқа қатысты көзқарасы Абайдың «Қалың елім, қазғым, қайран жұртым» өлеңімен салыстырылып, екі туындыда да халықтың рухани күйреуі мен қасіреті поэтикалық арқау болып, дәстүрлі жалғастық пен идеялық үндестік анықталды. Тарихи-мәдени талдау әдісі өлеңде ұсынылған ұлттық болмыс пен дәстүрдің бүгінгі әлеуметтік және мәдени контексте қандай орын алатынын зерттеуге мүмкіндік берді.

Нәтижелер мен талқылау

Тыныштықбек Әбдікәкімұлы – ұлттық рух пен әлемдік өркениет құндылықтарын тоғыстыра жырлаған қаламгер. Оның поэзиясының басты арқауы – ұлттық дүниетаным мен рухани болмысты жаңаша сипатта бейнелеу. Ақынның шығармалары қазақ халқының тарихи жадынан бастау алатын құндылықтарды сақтап, оларды қазіргі заманның көркемдік кеңістігіне енгізуімен ерекшеленеді.

Ақын поэзиясындағы ұлттық дүниетаным ең алдымен туған жерге, табиғатқа, ұлттық дәстүрге деген сүйіспеншіліктен бастау алады. Оның лирикалық қаһарманы рухани ізденіс үстіндегі тұлға ретінде көрінеді. Ақын толғаныстары жеке тағдыр шеңберінен шығып, бүкіл халықтың арман-мұратын бейнелі түрде жеткізеді. Тыныштықбек шығармашылығында ұлттық кодтың негізгі белгілері – тіл, дәстүр, табиғат пен рухани мұра. Ақын стилінің басты ерекшелігі – философиялық тереңдік пен метафоралық бейнелеудің молдығы.

Ұлттық рухтың көркем бейнеленуін ақынның «Қайран» атты өлеңінен айқын байқауға болады. Бұл туынды – ұлттық мұрат, ұлт болмысына деген алаңдаушылықтың поэтикалық көрінісі. Ақын «Қайран» өлеңінде Абайдан мұра болған сыншылдық дәстүрмен қазақ мінезін егжей-тегжейлі сөз етеді. Бұл өлең ұлт мінезінің жағымсыз жақтарын сынаумен ғана емес, олардың ұлт тағдырына тигізген әсерін қоса жырлайды» [1]. Демек, өлең тек әлеуметтік сатира немесе лирикалық мұң емес, ол – ұлтты ұйыстыратын рухани сілкініске үндейтін көркем үн. Ақынның аталған туындысында ұлттық рух үнемі қозғалыстағы, өз тамырын іздеген, болмысын сақтап қалуға талпынған рухани күш ретінде көрінеді. Тыныштықбек поэзиясында ұлттық рух, рухани тереңдік пен тарихи жад поэтикалық шеберлікпен тұтастып жатады.

«Абайша тек... жылағам» деген өлең жолдары Тыныштықбек поэзиясының рухани негізі хакім Абай дүниетанымымен сабақтас екендігін айқын көрсетеді. Бұл қоғамдық

әділетсіздікке, рухани дағдарысқа, ұлттық мұраттың аяқасты болуына деген қарсылықтың бейнесі. Ақынның «Абайша» деп нақты атау беруі – оның рухани-эстетикалық бағдарын ғана емес, ұлттық ойлаудың, ақындық миссияның тарихи жалғастығын білдіреді.

Осы тұста Тыныштықбек Әбдікәкімұлының «Қайран» өлеңі мен Абайдың «Қалың елім, қазағым, қайран жұртым» шығармасы мазмұндық және идеялық тұрғыдан үндес екендігін байқаймыз. Екі туынды да халықтың рухани күйреуін, елдің тұтастығын жоғалтуын поэтикалық арқау етеді. Дегенмен, олар бұл мәселені әртүрлі көркемдік құралдармен бейнелейді.

Абай өлеңінде қазақ қоғамындағы әлеуметтік кеселдер нақты әрі тікелей сыналады. Ол халықтың берекесіздігін, жалқаулығын, алауыздығын ашық айтады. Мысалы, «Бас-басына би болған өңкей қықым, мінеки бұзған жоқ па елдің сиқын?» деген жолдар ел ішіндегі алауыздықты, әркімнің жеке пайдасын ғана ойлап, ортақ мүддеден айырылуын бейнелейді. Ал Тыныштықбек Әбдікәкімұлының «Қайран» өлеңінде мәселе терең символдық деңгейде көтеріледі.

«Тілім төресініп,
Көзім көсемсініп,
Құлағым құдайсынып;
дулығалы Басым үшке бөлініп!..

дуалы Аузым отыз рулы тіске бөлініп!..» [10] – деп, қазақ ұлтының ішкі бірлігіне түскен сызатты айқын көрсетеді. Мұндағы «тіл», «көз», «құлақ» – адамның дүниені тану құралдары ретінде ғана емес, тұтас ұлттың рухани коды, болашақты бағдарлауы мен тарихи жадты қабылдау қабілетін білдіреді. Олардың «төресініп», «көсемсініп», «құдайсынып» кетуі – ұлттық сананың бөлшектенуін, әркімнің өзін жеке дара билік иесі санауын меңзейді. «Дулығалы бас» – ерлік пен тұтастықтың, «дуалы ауыз» – дана сөз бен рухани көшбасшылықтың символы. Алайда олардың бөлініп, бытыраңқы бейнеде берілуі қазақ халқының алауыздығы мен ішкі дағдарысын аңғартады.

Осылайша, Абай поэзиясындағы әлеуметтік реализм мен Тыныштықбек поэзиясындағы мифологиялық-символдық бейнелеу бір арнада тоғысып, халықтың жоғалған рухын іздеу және елдің күйреуіне күйіну идеясын паш етеді. Екі ақын қолданған көркемдік тәсілдері әртүрлі болғанымен, түпкі идеясы ортақ: ұлттық бірлікті сақтап, рухани тұтастықты қорғау – халықтың болашағының кепілі. Демек, Абай мен Тыныштықбек поэзиясы арасында дәстүрлі жалғастық пен идеялық үндестік айқындалады.

«Қайран» өлеңі қазақтың тарихи тағдырын, ұлттық болмысын, рухани биіктігін тұтас қамтитын символдық образдар жүйесіне негізделген. Ахмет Байтұрсынұлының «Бернелеу біткеннің бәрінің лебіз мағынасынан басқа астыртын мағынасы болады. Бернелеу өте ұзақ болса, айтушы баяндап береді немесе тұспалдап көрсетіп қояды» деген тұжырымына сүйене отырып, төмендегі жолдардан қазақ халқының басынан өткен тарихи трагедияның астарын аңғаруға болады:

Қапиямды аңдығандар – қапсыра құшақтаған боп,
қабырғамды санап,
БақҰямды аңдығандар аңырғанды тонап!..

Бұл жолдар арқылы ақын ұлттың басынан өткен қилы кезеңдерді тұспалдап жеткізеді. Мұнда отарлық езгі мен кеңестік зобалаң сияқты тарихи трагедиялар көркем бейнеленіп, халықтың рухани күйі мен әлеуметтік зардаптары символдық түрде көрсетілген астарлап берілген. Өлең жолдарындағы «қапсыра құшақтаған», «қабырғамды санау», «аңырғанды тонау» тіркестері – отарлық жүйе мен кеңестік саясаттың қазақ халқының рухына, елдігіне, тәуелсіздігіне жасаған қысымын бейнелейді. «Қабырғамды санау» – ұлтты әлсіретіп, жан-жақты зерттеп, ішкі бірлігін бұзуды білдіретін астарлы метафора. Ал, «аңырғанды тонау» – қайғыға душар еткен халықтың ар-намысы мен байлығын иемдену деген мәнге ие. Ақын бұл жолдар арқылы қазақ халқының тарихындағы ең ауыр кезең – Ресей империясының отарлық саясатын, кеңестік дәуірдегі ашаршылық, репрессия мен рухани езгі сынды ұлттық трагедияларды тұспалдап жеткізеді. Бұл тұста Тыныштықбек поэзиясы тарихи-

философиялық мазмұнға ие болып, ұлттық жадыны жаңғыртатын поэтикалық кеңістікке айналады. Сонымен қатар, «БақҰям» сөзінің өзіндік жазылу ерекшелігі де назар аударарлық. Мұндағы бас әріппен жазылған «Ұ» – ұлттық құндылыққа, киелі ұяға (елге, жерге, отбасына) жасалған қастандықты білдіретін ерекше стилистикалық қолданыс. Ақын ұлтты – ұя, ал ұяны – киелі бақ деп танып, соны аңдығандар мен тонаушыларды рухани жау ретінде бейнелейді. Осылайша, бұл шумақта ұлттық қайғы, отарлық езгінің зардабы мен рухани дағдарыс ақын поэзиясына тән терең символизм арқылы көрініс табады. Шумақ соңындағы:

Мен Қазақпын,
Қызыр болған бір Ағам,
Қызырды атқан Қызыл болған бір ағам...

деген жолдар – бір жағынан мифтік-діни сана мен коммунистік дәуір арасындағы қарама-қайшылықты білдірсе, екінші жағынан – өз ішінен шыққан сатқынға деген наланы аңғартады. Қазақ түсінігінде Қызыр – ел аралап жүретін «әулие» бейнесі, адамға «бақыт» пен «дәулет» сыйлайтын күш иесі. Халық нанымında Қызыр (Қыдыр) қарт кісі кейпінде көрінеді, ал аңыздарға сәйкес, оны Бақ жетелеп жүреді деп айтылады. Ақын бұл жолдарда «Қызыр» бейнесін руханияттың, киелі дәстүрдің, ұлттық құндылықтардың символы ретінде, ал «Қызыл» сөзін кеңестік биліктің, отарлық жүйенің символдық бейнесі ретінде қолданады. Осы екі ұғымның қарама-қарсы қойылуы – тарихи қасіреттің көрінісі.

«Қызырды атқан Қызыл болған бір ағам» деген тіркес – кеңестік идеологияның ықпалына еріп, ұлттың рухани құндылықтарына қарсы тұрған, дінді, салт-дәстүрді жоққа шығаруға атсалысқан кейбір қазақ зиялыларына бағытталған астарлы сын. Бұл – ақынның өз ұлтының ішінен шыққан, бодандық саясатқа қызмет еткен тұлғаларға деген ренішін, рухани сатқындықты меңзеген терең толғанысы. Тарихи деректерге сүйенсек, отарлық саясат қазақ халқының рухани-мәдени негізін әлсіретуге бағытталды. 1867-1868 жылғы «Жаңа ережелермен» дәстүрлі билік жойылып, елдің саяси дербестігі тежелді. XX ғасырдың басында жер саясаты күшейіп, қазақ халқының атақонысы қоныстанушыларға берілді. Кеңестік кезеңде бұл үдеріс ұжымдастырумен жалғасып, 1929-1933 жылдары халық жаппай ашаршылыққа ұшырады. Осы қасіретті кезеңнің ең ауыр беттерінің бірі – 1937-1938 жылдардағы саяси қуғын-сүргін еді. «Халық жауы» деген жаламен ұлт зиялылары жазықсыз атылды. Мыңдаған оқығандар түрмеге қамалып, итжеккенге айдалды. Репрессия халықты ұлттық санадан, тарихи жадтан айыруға бағытталды. Бұл кезең қазақ руханиятының ең ауыр трагедиясына айналды.

Аталған тармақтар арқылы ақын ұлттық бірлікке сызат түскен тарихи кезеңдерді, сол дәуірдегі рухани күйзелісті, сондай-ақ осының бәріне қарамастан жоғалмаған үміт пен рухтың беріктігін көркем поэзия тілімен бейнелейді. Бұл жолдар – ұлттың рухани тарихының қасіретін де, күшін де қатар көрсеткен символдық мазмұндағы көркем поэтика.

Символдық поэзия – жасанды сезімталдық пен сыртқы әшекейлікті қабылдамайтын, керісінше, идеяны сезім арқылы ұғынылатын формаға көшіруге ұмтылатын поэтикалық ағым. Мұндағы форма мақсат емес, ол тек идеяны ашуға қызмет етеді және сол идеяға бағынышты [11]. Символдық бейнелер арқылы ақын адамзаттық әрі ұлттық болмыстың күрделі мәселелерін астарлап жеткізуге мүмкіндік алады.

Ақын өзінің ішкі әлемін, ұлтының тағдырын жеке бастың трагедиясы арқылы тұспалдап береді. «Ұлы Атам – Оғыз, Бір Атам – Қобыз...», «Өлөңмен егіз едім, Жеті Қазынаммен сегіз едім!» деген поэтикалық тіркестер арқылы ақын ұлттың рухани болмысын, мәдени кодын қайта тірілтеді. Бұл жолдар өткеннің ұлылығын, оның бүгінгі күні жойылып бара жатқанын көрсететін символдық бейнелер. «Оғыз» – күллі түркі жұртының арғы тегі, ал «қобыз» – қазақтың дүниетанымында киелі өнер мен рухани тектіліктің белгісі. «Өлөңмен егіз болу», «Жеті қазынаммен сегіз болу» – жай ғана теңеу емес, бұл – ұлттың дүниетанымын бойына сіңіріп өскен тұлғаның өз болмысын халқымен, оның арман-мақсатымен бір көруі. Жеті қазына – халқымыздың дәстүрлі дүниетанымындағы негізгі философиялық түсінік. Ол тек материалдық құндылықтар жиынтығы емес, ер жігіттің өмірлік кемелдігін, рухани болмысын, қоғамдағы орнын белгілейтін символдық ұғымдар жиынтығы болып саналады.

Қазақ халқы Жеті қазынаны күнделікті тұрмыс-тіршілігімен байланыстырып, оның ұғымына ер жігіт, сұлу әйел, құмай тазы, берен мылтық, жүйрік ат, қыран бүркіт, ақыл-білімді жатқызады. Ақын осы құндылықтарды меншіктеп айту арқылы өзінің ұлттық сана мен рухтың жалғасы екенін меңзейді. Ақынның «сегізінші қазынасы» – дәстүрлі жеті қазынаға қосылған шығармашылық қуаты, рухани даралығы. Осы арқылы ақын өз болмысын ұлттық мұрамен сабақтастырып, өткен мен бүгін арасындағы рухани байланысты, ұлттық сана мен мәдени дәстүрдің сабақтастығын символдық түрде ашады. Осылайша, Тыныштықбек Әбдікәкімұлының поэзиясы тек ұлттық рухты бейнелеу деңгейінде қалмай, оны қазіргі заманның көркемдік ой-өрісімен үйлестіретін философиялық-символдық кеңістікке айналады. Ақынның шығармашылығында ұлттық ұғымдар – тіл, дәстүр, табиғат, рухани мұра – біртұтас көркем жүйе ретінде өрнектеледі. «Қайран» өлеңінде бұл ұғымдар арқылы қазақ халқының тарихи тағдыры, ұлттық санадағы дағдарыс пен бірлікке деген үміт символдық түрде айқындалады. Ақын өз лирикалық кейіпкері арқылы тек жеке адамның ғана емес, тұтас ұлттың рухани ізденісі мен тарихи жадын бейнелейді.

Тыныштықбек Әбдікәкімұлының «Қайран» өлеңі – қазақ халқының рухани болмысын, ұлттық рухын, өткен мен бүгін арасындағы сабақтастықты, сондай-ақ қоғамдағы терең әлеуметтік мәселелерді көтеретін көркем шығарма. Өлеңде ұлттық рухтың әлсіреуі, тарихи жадының көмескіленуі, рухани дағдарыс пен өзекті мәселелер символдық тұрғыда айқын бейнеленген. Ақын өз шығармасында қазақ халқының өткені мен бүгінін салыстырып, ұлттық болмыс пен рухтың өзгеруіне, әсіресе, кеңестік идеологияның қоғамға тигізген әсеріне ерекше назар аударады. Өлеңнің әрбір тармағы терең мағыналық құрылыммен өріліп, оқырманды өзімен бірге ұлттық рухтың күйзелісін, қазақ болмысының дағдарысын сезінуге шақырады. Өлеңдегі «БақҰя», «Қызыр», «Қызыл», «Жеті қазына» сияқты образдар ұлттық сана мен рухани дәстүрдің символына айналып, тарихи және әлеуметтік контекст арқылы оқырманға ұсынылады. Символдық бейнелер арқылы ақын өткен мен қазіргі заман арасындағы айырмашылықтарды көрсетеді. Ақынның тарихи жады мен ұлттық құндылықтарды жоғалтуға деген алаңдаушылығы өлеңнің басты тақырыбына айналған. Тыныштықбек Әбдікәкімұлы шығармашылығының ерекшелігі – ұлттық рухтың, құндылықтар мен дәстүрлердің жалғасымдылығын өлең арқылы жеткізе білуінде.

Қорытынды

Тыныштықбек Әбдікәкімұлының «Қайран» өлеңі – қазақ халқының рухани мұрасын, ұлттық болмысын, тарихи тәжірибесін және мәдени дәстүрін қазіргі заман контекстінде көркем тіл арқылы бейнелейтін маңызды туынды. Ақын шығармашылығында ұлттық кодтар – тіл, дәстүр, табиғат, рухани мұра – біртұтас көркем жүйе ретінде көрініс табады. «Қайран» өлеңінде кеңестік кезеңнің әсерінен туындаған рухани дағдарыс, ұлт бірлігінің әлсіреуі, моральдық және мәдени құндылықтардың жоғалуы сияқты әлеуметтік және тарихи мәселелер символдық және метафоралық бейнелер арқылы ашылады. Өлеңде тек өткеннің зары ғана емес, қазіргі қоғамның болмысы мен рухани ахуалы да тұспалдап беріледі.

Зерттеу барысында өлеңдегі әрбір образ, метафора мен символ ұлттық болмысты, рухани жады мен ішкі жан дүниені танытатын көркемдік құрал ретінде қарастырылды. «БақҰя», «Қызыр», «Қызыл», «Жеті қазына» сияқты бейнелер қазақ халқының рухани мұрасын, тарихи тағдырын және ұлттық дәстүрін символдық деңгейде жеткізеді. Сонымен қатар, салыстырмалы талдау әдісі арқылы Тыныштықбек көтерген мәселелер мен қазіргі қоғамдағы рухани ахуал арасында терең байланыс бар екені айқындалды. Ақын поэзиясында ұлттық рух – үнемі қозғалыстағы, өз тамырын іздейтін, болмысын сақтап қалуға талпынған құндылық ретінде көрінеді.

«Қайран» өлеңінде тарихи және философиялық контекст арқылы ұлттық сана мен рухтың тұрақтылығының мәні көрсетіледі. Ақын мифологиялық және символдық бейнелерді пайдалану арқылы өткен мен бүгінді, жеке тағдыр мен ұлт тағдырын, дәстүр мен шығармашылықты үйлестіріп, ұлттық сана мен мәдени мұраның сабақтастығын көркем тілде ашады. Жеті қазына мен сегізінші қазына символдары арқылы ол ұлттық мәдениет пен рухани құндылықтарды жаңғыртып, өз шығармашылық қуатын дәстүрлі мәдени ұғымдармен сабақтастырады.

Осы тұрғыдан, Тыныштықбек Әбдікәкімұлының «Қайран» өлеңі тек көркем туынды емес, ұлт жадын жаңғыртатын, рухани және мәдени сабақтастықты дәріптейтін философиялық поэзия ретінде бағаланады. Ақын сөзі – ұлттық рухтың үні, оны түсініп зерделеу – бүгінгі ұрпақтың рухани парызы. Бұл туынды оқырманға тек эстетикалық әсер беріп қана қоймай, ұлттың рухани тарихы мен мәдени мұрасының мәнін түсініп, ұлттық сана мен құндылықтарды сақтау мен жаңғырту қажеттілігін ұғынуға мүмкіндік береді.

Әдебиеттер

1. Исмаилова Р.Н., Акатаева Ш.Б. Азаматтық лирика және ұлттық рух: қазақ поэзиясының көркемдік ерекшеліктері туралы // Қазіргі заманғы маңызды мәселелер. – 2020. – №4. – Б. 107-112.
2. Сейітова Ш.Б. Рухани құндылықтар – өмір арқауы // Әлеуметтік – гуманитарлық ғылымдар және жаңа технологиялар саласындағы қазіргі заманғы зерттеулер: Халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары. – Семей, 2016. – 27-28 сәуір. – Т. 1. – Б. 34-38.
3. Байтұрсынұлы А. Алты томдық шығарма жинағы. – Алматы: Ел-шежіре, 2013. – Т. I. – 384 б.
4. Абдиманұлы Ө. Қазақ әдебиетіндегі ұлттық рух. – Алматы: Қазақ университеті, 2011. – 192 б.
5. Горнфельд А.А. Символистер // Брокгауз пен Эфронның энциклопедиялық сөздігі. – Санкт-Петербург, 1890-1907. – Т. 82. – Б. 82-84.
6. Байтұрсынов А. Әдебиет танытқыш. – Алматы: Атамұра, 2003. – 208 б.
7. Қабдолов З. Сөз өнері. – Алматы: Қазақ университеті, 1992. – 328 б.
8. Джонсон Г., Арп Т.Р. Литература Перрина: структура, звучание и смысл. – 3-е изд. – Boston: Cengage Learning, 2018. – С. 286-287.
9. Кеннеди К.Дж., Джойя Д. Литература: введение в художественную прозу, поэзию, драматургию и писательское мастерство. – 10-е изд. – New York: Pearson Longman, 2007. – 292 с.
10. Мореас Ж. Символизм [Электрондық ресурс]. – 2016, Wayback Machine.
11. Пратт У. The Imagist Poem: Modern Poetry in Miniature. – Ashland, OR: Story Line Press, 1963 (expanded ed. – 2001). – ISBN 1-58654-009-2.

References

1. Ismailova R.N., Akataeva Sh.B. Azamattyk lirika zhane ulttyk rukh: [kazakh poetry's artistic features] // Kazirgi zamangy manyzdy maseleler. – 2020. – №4. – P. 107-112. (in Kazakh)
2. Seitova Sh.B. Rukhani kundylyktar – omir arkauy [Spiritual values – the basis of life] // Aleumettik-gumanitaryk gylymdar zhane zhana tehnologiyalar salasyndagy kazirgi zamangy zertteuler: halykaralyk gylymi-praktikalyk konferentsiya materialdary. – Semey, 2016. – 27-28 April. – Vol. 1. – P. 34-38. (in Kazakh)
3. Baitursynuly A. Alty tomdyk shygarma zhinagy [Six-volume collected works]. – Almaty: El-shezhire, 2013. – Vol. I. – 384 p. (in Kazakh)
4. Abdimanuly O. Kazakh adebietindegi ulttyk rukh [National spirit in Kazakh literature]. – Almaty: Kazakh University, 2011. – 192 p. (in Kazakh)
5. Gornfeld A.A. Simvolisty [Symbolists] // Brokgauz pen Efronnyn entsiklopediyalyk sozdigi. – Saint Petersburg, 1890-1907. – Vol. 82. – P. 82-84. (in Russian)
6. Baitursynov A. Adebiet tanytkysh [Literary guide]. – Almaty: Atamura, 2003. – 208 p. (in Kazakh)
7. Kabdолоv Z. Soz oneri [Art of words]. – Almaty: Kazakh University, 1992. – 328 p. (in Kazakh)
8. Johnson G., Arp T.R. Literatura Perrina: struktura, zvuchanie i smysl. – 3rd ed. – Boston: Cengage Learning, 2018. – P. 286-287.
9. Kennedy X.J., Gioia D. Literatura: vvedenie v khudozhestvennuyu prozu, poeziyu, dramaturgiyu i pisatel'skoe masterstvo. – 10th ed. – New York: Pearson Longman, 2007. – 292 p.
10. Moréas J. Simvolizm [Symbolism] [Electronic resource]. – 2016. – Wayback Machine. (in French / via Russian translation context)
11. Pratt W. The Imagist Poem: Modern Poetry in Miniature. – Ashland, OR: Story Line Press, 1963 (expanded ed. 2001). – ISBN 1-58654-009-2.

А.О. Токсамбаева, Д.Д. Турсынова*

Шәкәрім университет,
071412, Республика Казахстан, г. Семей, ул. Глинки, 20 А

*ORCID: 0009-0009-4012-7683

*e-mail: dtursynova91@gmail.com

НАЦИОНАЛЬНЫЙ ДУХ В КАЗАХСКОЙ ПОЭЗИИ: СИМВОЛИЗМ В ТВОРЧЕСТВЕ ТЫНЫШТЫКБЕКА АБДИКАКИМУЛЫ

Аннотация. В статье всесторонне анализируется понятие национального духа и его отражение в современном обществе на основе творчества одного из ярких представителей современной казахской поэзии – Тыныштыкбека Абдикакимұлы. Поэзия поэта рассматривается как художественный феномен, обладающий глубоким философским смыслом и направленный на сохранение национального сознания и исторической памяти. В исследуемом стихотворении автор образным языком выражает угрозу духовной сущности нации, утрату исторических корней, ослабление системы ценностей, размывание традиций и этнического кода. Через поэтическое слово поэт передаёт внутренние противоречия между человеком и обществом, цивилизацией и природой, а также состояние духовного кризиса. В статье анализируются способы символического выражения в поэтическом пространстве, семантическая нагрузка символов, система образов и мифопоэтические структуры, используемые для актуализации национального кода и традиционного мировоззрения. В процессе исследования рассматривается влияние творчества поэта на духовные ценности современного общества, его роль в формировании национального самосознания и нравственной чистоты у читателя, особенно среди молодёжи. В результате выявлено, что поэзия Тыныштыкбека Абдикакимұлы обладает не только эстетической ценностью, но и служит духовным инструментом сохранения и возрождения национального наследия. Национальный дух в его поэзии выступает как прочный мост между прошлым и настоящим, а поэтический голос поэта – как ориентир духовных поисков и ценностных ориентиров современного общества.

Ключевые слова: Тыныштыкбек Абдикакимұлы, национальный дух, ценности, казахская поэзия, духовный кризис, символизм, глобализация.

A.O. Toxambayeva, D.D. Tursynova*

Shakarim University,
071412, Republic of Kazakhstan, Semey, 20 A Glinka str.

*ORCID: 0009-0009-4012-7683

*e-mail: dtursynova91@gmail.com

THE NATIONAL SPIRIT IN KAZAKH POETRY: SYMBOLISM IN THE WORKS OF TYNYSHTYKBEEK ABDIKAKIMULY

Abstract. This article provides a comprehensive analysis of the concept of national spirit and its manifestation in contemporary society through the lens of the works of one of the prominent representatives of modern Kazakh poetry – Tynyshtykbek Abdikakimuly. The poet's work is viewed as an artistic phenomenon imbued with deep philosophical meaning, aimed at preserving national consciousness and historical memory. In the selected poem, the author vividly depicts the threats to the spiritual essence of the nation, detachment from historical roots, the weakening of the value system, and the fading of traditions and cultural identity. Through poetic language, the poet conveys a profound sense of spiritual crisis, as well as internal conflicts between the individual and society, civilization and nature. The article analyzes the use of symbolic meanings within the poetic space and the semantic load of symbols. Special attention is given to the system of imagery and mythopoetic structures employed to revitalize the national code and convey traditional worldview. The study examines the impact of the poet's works on the spiritual values of modern society, his role in shaping national consciousness and moral clarity in the reader's mind, especially among the younger generation. The results reveal that Tynyshtykbek Abdikakimuly's poetry holds not only aesthetic value but also serves as a spiritual instrument for preserving and reviving national heritage. The national spirit in his poetry acts as an unbreakable bridge between the past and the present, while his poetic voice becomes a guiding force in the spiritual quest and value orientation of today's society.

Keywords: Tynyshtykbek Abdikakimuly, national spirit, values, Kazakh poetry, spiritual crisis, symbolism, globalization.

Авторлар туралы мәлімет

Токсамбаева Айман Омарқанқызы – филология ғылымдарының кандидаты, профессор. «Шәкәрім университеті» КеАҚ қазақ филологиясы кафедрасы, e-mail: aiman-63@mail.ru, ORCID: 0000-0002-8744-2615.

Турсынова Дильназ Дулатқызы* – «Шәкәрім университеті» КеАҚ «Қазақ тілі мен әдебиеті мұғалімдерін даярлау» ББ магистранты, e-mail: dtursynova91@gmail.com, ORCID: 0009-0009-4012-7683.

Сведения об авторах

Токсамбаева Айман Омарқанқызы – кандидат филологических наук, профессор. Кафедра казахской филологии, НАО «Шәкәрім университет», ORCID: 0000-0002-8744-2615, e-mail: aiman-63@mail.ru.

Турсынова Дильназ Дулатқызы* – магистрант НАО «Шәкәрім университет» по образовательной программе «Подготовка учителей казахского языка и литературы», e-mail: dtursynova91@gmail.com, ORCID: 0009-0009-4012-7683.

Information about authors

Aiman Toxambayeva – candidate of philological sciences, professor. Department of Kazakh Philology, Shakarim University, e-mail: aiman-63@mail.ru, ORCID: 0000-0002-8744-2615.

Dilnaz Tursynova* – master's student at Shakarim University, Educational Program «Training of kazakh language and literature teachers», e-mail: dtursynova91@gmail.com, ORCID: 0009-0009-4012-7683.

Редакцияға енуі 04.07.2025

Өңдеуден кейін түсуі 26.07.2025

Жариялауға қабылданды 20.09.2025

[https://doi.org/10.53360/3080-3861-2025-3\(3\)-14](https://doi.org/10.53360/3080-3861-2025-3(3)-14)

GRNTI: 17.71.07

A. Güzel

Başkent Üniversitesi, Türkiye, Ankara

ORCID: 0000-0003-2896-1156

e-mail: aguzel56@gmail.com

SÜLEYMAN HAKÎM ATA BAKIRGANÎ'NİN ESERLERİNDE HİKMET GELENEĞİ

Özet. Bu çalışma, Süleyman Hakîm Ata Bakırganî'nin eserlerinde yer alan hikmet geleneğini kapsamlı biçimde incelemektedir. Araştırmada öncelikle “hikmet” kavramının tasavvufi, felsefî ve tarihî boyutları ele alınmakta, Ahmed Yesevî ile başlayan bu geleneğin düşünsel temelleri ayrıntılı biçimde ortaya konulmaktadır. Hikmetlerin, sadece bireysel bir maneviyat aktarımı değil, aynı zamanda toplumsal bilinç, ahlaki ilkeler ve değer sistemini inşa eden önemli bir işlev gördüğü özellikle vurgulanmaktadır. Bu bağlamda hikmetler, dini-tasavvufî öğretilerin halka aktarılmasında hem öğretici bir araç, hem de sosyal düzeni koruyucu bir unsur olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca hikmetlerin, toplumun kültürel sürekliliğini sağlayan, bireyler arası iletişimi güçlendiren ve dini-sosyal kimliğin pekişmesine katkıda bulunan bir unsur olduğu da belirtilmektedir. Çalışmada nitel araştırma yöntemleri, karşılaştırmalı analiz, literatür taraması ve metin çözümleme teknikleri uygulanmış; Süleyman Hakîm Ata'nın eserleri, Yesevî geleneğinin sürekliliği bağlamında ele alınmıştır. Bulgular, hikmetlerin didaktik yönünü, dini-tasavvufî değerlerin aktarımındaki rolünü ve edebiyat tarihindeki merkezi konumunu ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, Süleyman Hakîm Ata'nın hikmetleri yalnızca edebî ürünler değil, aynı zamanda sosyal, kültürel ve ahlaki değerlerin taşıyıcısıdır.

Anahtar Kelimeler: hikmet, Süleyman Bakırganî, Ahmed Yesevî, Tasavvuf, Türk Edebiyatı.

Giriş

Kavram Olarak Hikmet

Sözlük anlamı itibarıyla Hikmet;